

УДК 347.91/95

Олександр Братель,канд. юрид. наук, доцент,
докторант Національної академії внутрішніх справ

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ ТА МЕТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті в теоретичному та практичному аспектах досліджено співвідношення завдань та мети цивільного судочинства. Визначені проблемні сторони використання словосполучення «розгляд і вирішення цивільних справ» для позначення завдань цивільного судочинства. Окрему увагу приділено розкриттю змісту поняття «цивільна справа». Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: цивільний процес, завдання цивільного судочинства, мета цивільного судочинства, цивільна справа, процесуальні юридичні факти, розгляд цивільних справ.

Постановка проблеми. У статті 15 Цивільного кодексу України [1] закріплено положення, відповідно до якого кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Здійснити таке право може кожна особа шляхом звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (ст. 16 Цивільного кодексу України).

Реалізація окреслених правових положень відбувається за допомогою норм цивільного процесуального законодавства, в яких відображається основоположна охоронна функція Цивільного процесуального кодексу України [2] (далі – ЦПК України). Обслуговуюче призначення норм ЦПК України полягає в тому, що їх застосування забезпечує можливість безперешкодної реалізації норм матеріального права. У разі недотримання або порушення норм матеріального права будь-яка особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ст. 3 ЦПК України).

На превеликий жаль, у сучасних умовах функціонування українського суспільства відносини, пов'язані із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів осіб постійно стикаються з низкою проблем, зокрема, правового, соціального, політичного та організаційного характеру. Для їх розв'язання потрібно використовувати

ти різноманітний арсенал засобів та методів, не залишаючи поза увагою досягнення у сфері юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням завдань та мети цивільного судочинства, досліджувались як українськими, так і зарубіжними вченими, серед яких О.С. Захарова, С.О. Короед, Н.Л. Луців-Шумська, З.В. Ромовська, М.О. Рожкова, М.Й. Штефан, Н.Л. Шумська, В.В. Ярков та інші. Незначна кількість досліджень у цій сфері свідчить про низький рівень наукового інтересу до даної проблематики з боку вчених-процесуалістів, що відповідним чином відкриває шляхи для здійснення нових наукових пошуків у зазначеному напрямі.

Мета статті полягає у спробі з наукових та практичних позицій запропонувати шляхи розв'язання дискусійних та проблемних питань, пов'язаних із визначенням завдань та мети цивільного судочинства. Для досягнення окресленої мети поставлені такі завдання: здійснити аналіз та виокремити складники поняття «розгляд та вирішення цивільних справ», розкрити зміст поняття «цивільна справа», сформулювати пропозиції щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Статтею 1 ЦПК України передбачено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав,

свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Відразу слід відзначити певну неузгодженість назви ст. 1 ЦПК України з її безпосереднім змістом. Так, досліджувана стаття має назву «Завдання цивільного судочинства», проте завданням присвячено лише першу складову частину вказаної норми: «завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ». Далі по тексту статті йдеться про мету цивільного судочинства, яка полягає у «захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави». Цілком логічно постає цілий низка питань: яким чином завдання цивільного судочинства трансформуються в його мету; яким чином завдання співвідносяться з метою цивільного судочинства; в чому полягає безпосередній зміст завдань цивільного судочинства; чи охоплює зміст ст. 1 ЦПК України всю сферу цивільних процесуальних правовідносин, а не лише сферу розгляду та вирішення цивільних справ позовного чи наказного провадження?

Пошук відповідей на вказані питання слід розпочати з тлумачення понять «завдання» та «мета». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа [3, с. 378]. Мета – це те до чого хтось прагне, чого хоче досягти, ціль [3, с. 661]. У філософському енциклопедичному словнику «мета» тлумачиться як усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення [4, с. 371].

У словнику синонімів української мови слово «мета» не входить до складу синонімічного ряду лексичної одиниці «завдання» [5, с. 510]. Навпаки, на думку дослідників синонімічних рядів, синонімом слова «мета» (те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти) є слово «ціль», а домінантою цього синонімічного ряду є слово «мета» [5, с. 866].

Із цього приводу О.С. Захарова зазначає, що ототожнення мети і завдання судочинства певною мірою продукується проблемами тлумачення цих слів фахівцями-дослідниками синонімічних рядів. З іншого боку, дослідники права не можуть робити висновків без урахування загальновідомих об'єктивних законів поведінки і діяльності людини та соціуму загалом, співвідношення понять «мета», «завдання» у загальновизнаних і сталих філософських дослідженнях [6, с. 11].

Відстоюючи свою позицію, О.С. Захарова наголошує, що, незважаючи на новаторський підхід у визначенні мети судочинства (порівняно з визначенням мети цивільного судочинства в ЦПК України 1963 р.) і загальнодемократичних засобів досягнення цієї мети, треба визнати, що законодавець невдало застосував у ст. 1 ЦПК України для визначення засобів досягнення мети цивільного судочинства слово «завдання», яке не відображає правової сутності цього явища, а з іншого боку – суперечить мовним, формальнологічним правилам про способи позначення понять, категорій [6, с. 11].

Автори науково-практичного аналізу Цивільного процесуального кодексу України З.В. Ромовська, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська зазначають, що загальне завдання цивільного судочинства має полягати у захисті прав, свобод, інтересів усіх учасників приватних відносин. Завданням же цивільного судочинства під час вирішення конкретної справи має бути захист прав, свобод та інтересів конкретної особи. При цьому ними наголошується, що помилково визначена у ст. 1 ЦПК України і мета. Захист прав конкретної особи не може бути метою судочинства. Під час вирішення конкретного цивільного спору, наприклад про повернення боргу чи про відшкодування завданої шкоди, метою є досягнення результату не локальної, а ширшої дії. Оскільки захист є завершальним етапом судочинства, він не може бути метою судочинства. Він – складник його сутності. Метою судочинства є утвердження поваги до людини та її прав, утвердження справедливості, верховенства права, зміцнення законності й правопорядку в державі [7, с. 7].

На мою думку, питання щодо з'ясування змісту завдань цивільного судочинства та визначення їх місця в главі 1 розділу I ЦПК України потребує кардинального перегляду з таких причин.

Якщо законодавець вирішив назвати статтю 1 ЦПК України «Завдання цивільного судочинства», то саме в даному контексті повинен відобразитися її зміст. Дійсно, завдання цивільного судочинства, на перший погляд, визначені правильно: «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ». Подальша вказівка на мету цивільного судочинства призводить до її фактичного дублювання змісту ч. 1 ст. 3 ЦПК України «1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів» та ст. 4 ЦПК України «1. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб,

права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України».

З метою усунення наявної правової суперечності законодавцю достатньо було б обмежитись виключно перерахуванням завдань цивільного судочинства у вигляді «справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду цивільних справ». Вказані завдання повинні виступати керівними та імперативними орієнтирами в діяльності суддів. У частині забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ виконання вказаних орієнтирів має забезпечуватись у тому числі й особами, які беруть участь у справі.

Як зазначає О.С. Захарова, незважаючи на оціночний характер вищевведених категорій, їх розуміння не повинно викликати проблем [6, с. 12]. Зазначені умови судочинства викладено в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8], і вони неодноразово застосовувались Європейським судом з прав людини, в тому числі знайшли змістовне висвітлення в більш ніж 200 рішеннях цього суду [9] в справах про порушення державою Україною ст. 6 зазначеної Конвенції.

Діяльність судової влади, яка часто спрямована на власну дискредитацію, а також зневіра громадян в ефективності судочинства в Україні призвели до того, що категорії «справедливість» та «неупередженість» все частіше сприймаються з філософських позицій, ніж в аспекті реально існуючих явищ.

Не вдаючись у філософські визначення та тлумачення категорії «справедливість», пропоную обмежитись посиланнями на її тлумачення в правовому контексті, яке міститься в пунктах 4.1 та 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004.

У вказаному рішенні зазначається, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі,

традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [10]. Вважаю, що вказане тлумачення категорії «справедливість» є найбільш вдалим у правовому розумінні, а тому практичне застосування даної засади права в процесі розгляду цивільних справ на пряму залежатиме від усвідомлення суддею або його здатності усвідомити безпосередній зміст, дух та наповнення цього філософсько-правового явища.

Наступним завданням цивільного судочинства є неупереджений розгляд цивільних справ. Великим тлумачним словником сучасної української мови слово «неупереджений» тлумачиться як такий, що не має обманної, негативної, заздалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь [3, с. 783].

Автори науково-практичного аналізу Цивільного процесуального кодексу України неупередженість розглядають крізь призму упередженості, під якою розуміють наперед необіцяне або й обіцяне надання переваги одному з учасників процесу. Процесуальний прояв упередженості суду під час розгляду справи, на їхню думку, може полягати у незабезпеченні позивачеві чи відповідачеві рівних процесуальних можливостей та шансів або у відтягуванні вирішення справи, неприйнятті до уваги норми закону чи договору, невігідної для однієї зі сторін [7, с. 8]. На превеликий жаль, судді часто вдаються до дій, пов'язаних із їхнім упередженим ставленням до однієї зі сторін цивільного процесу. Наприклад, суддя під час допиту свідків безпідставно знімає питання, тим самим позбавляючи особу, яка їх ставить, можливості отримати об'єктивну інформацію з приводу дійсних обставин справи; безпідставно відмовляє у призначенні судової експертизи; здійснює односторонню оцінку поданих сторонами у цивільній справі доказів. Слід визнати, що неупереджений розгляд значної кількості

цивільних справ на практиці залишається «процесуальним міфом-завданням», і забезпечення можливості реалізації вказаного завдання залежить виключно від свідомості самого судді. Вказана теза підтверджується закріпленням у ст. 15 Кодексу суддівської етики обов'язком: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді» [11].

Найскладнішим завданням у діяльності судді залишається забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ. У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожен має право на розгляд його справи упродовж розумного строку. Закріплене в ст. 3 ЦПК України завдання у вигляді своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ знаходить свій прояв у ст. 157 ЦПК України, якою чітко визначено: «суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більш як на п'ятнадцять днів».

Звертаючись до суду, особа має на меті в максимально короткі строки захистити порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси, а також відновити становище, що існувало до їх порушення. Перешкодами у досягненні такої мети можуть бути об'єктивні та суб'єктивні фактори:

– *одвічна проблема завантаженості суддів.* Відповідно до звітних даних Державної судової адміністрації України, середньомісячне надходження справ на одного суддю місцевого суду у 2015 р. становило 56,19 справ [12]. Найбільша кількість справ та матеріалів на одного суддю припадає в таких регіонах, як Дніпропетровська, Харківська, Одеська області та м. Київ. Зазначені кількісні показники не дають можливості суддям місцевих судів гарантувати дотримання закріплених у ст. 157 ЦПК України строків розгляду цивільних справ та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

– *зловживання особами, які беруть участь у справі, своїми процесуальними правами.* Такі зловживання можуть полягати у поданні скарг на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася; поданні клопотань (заяв) для вирішення питання, яке вже було вирішено судом; заявленні очевидно безпідставного відводу або вчиненні інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування розгляду справи, безпідставне ухилення від

явки до суду учасників процесу, що тягне за собою відкладення розгляду цивільної справи. Один із шляхів попередження вказаних порушень та боротьби з ними може полягати у запровадженні штрафу як заходу процесуального примусу. Судові штрафи не є чимось новим для сфери цивільних процесуальних правовідносин. Вони як процесуальне явище існували в ЦПК України 1963 р. [13]. Повернення до чинного ЦПК України штрафу як заходу процесуального примусу не лише матиме на меті забезпечення реалізації каральної функції суду, але й спонукатиме та дисциплінуватиме учасників цивільного процесу належним чином виконувати покладені на них цивільними процесуальними законодавством обов'язки. Запроваджуючи даний захід процесуального примусу, законодавець має зважати на головне завдання, що полягає в обранні «золотої середини» між каральною та попереджувальною функцією даного заходу;

– *недосконалість цивільного процесуального законодавства в частині забезпечення своєчасного розгляду справи.* Вказана обставина проявляється в такому. Відповідно до статті 38 ЦПК України сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. Кількість представників або адвокатів, які одночасно можуть представляти особу в суді, а також порядок їх заміни в процесі розгляду справи цивільним процесуальним законодавством не регламентована. Це призводить до того, що особи, які беруть участь у справі, мають законні можливості кожного разу доручати представляти їхні інтереси новому представнику або адвокату під час проведення чергового судового засідання. У такій ситуації суд перебуває у вкрай не вигідному для нього становищі. Відмовити у наданні представнику або адвокату часу для ознайомлення з матеріалами справи та підготовки до судового засідання суд не має права. У свою чергу, надання терміну для вчинення ним ознайомчих дій автоматично призводить до затягування розгляду цивільної справи. Цим прикладом показана практична можливість особи, яка бере участь у справі, зловживати своїми процесуальними правами шляхом використання недосконалості цивільного процесуального законодавства;

– *негативні політичні процеси в державі, які негативно відображаються на функціонуванні судових інституцій.* У зв'язку з відсутністю кворуму, обумовленою політичними

процесами в Україні, більше одного року не виконувала свої функції Вища рада юстиції. До повноважень Вищої ради юстиції належить підготовка подань про призначення суддів на посади та їх звільнення; про призначення та звільнення голів (та їхніх заступників) місцевих, апеляційних і вищих спеціалізованих судів; розгляд випадків порушення суддями присяги та здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів. Із початку 2014 р. до 09 червня 2015 р. робота Вищої ради юстиції фактично була паралізована, що негативно відобразилось на функціонуванні всіх судових ланок в Україні. На забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ також впливає і той факт, що станом на початок 2016 р. залишаються не призначеними безстроково 547 суддів у зв'язку з намірами Верховної Ради України здійснити повне оновлення судівського корпусу в Україні [14].

– *недобросовісне ставлення суддів до виконання своїх обов'язків*. Постановою Верховної Ради України «Про звільнення суддів» [15] 12.11.2015 поставлена крапка у гучному скандалі, що пов'язаний із багаторічною бездіяльністю судді Дарницького районного суду м. Києва Куренкова Є.С. Вказаний суддя дозволяв собі не відкривати провадження у справах протягом 2 років з моменту отримання заяв про видачу судового наказу. Ті справи, які вже перебували у провадженні судді, не розглядалися по декілька років [16; 17].

Притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення строків цивільних справ відбувається з регулярною періодичністю. Так, рішенням Вищої ради юстиції № 1226/0/15-12 від 18.12.2012 залишено без задоволення скаргу судді Корольовського районного суду м. Житомира Галасюка Р.А. на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 05.04.2012 про притягнення його до дисциплінарної відповідальності [18]. Даним рішенням, зокрема, підтверджено факти недержанням суддею Галасюком Р.А. вимог ст. 157 ЦПК України та нежиття ним заходів щодо розгляду справи № 2-23/12 протягом встановленого законом строку. На порушення вимог законодавства справа № 2-23/12 перебувала на розгляді у судді Галасюка Р.А. з 01.07.2008 по 02.03.2012, тобто понад строк, встановлений цивільним процесуальним законодавством України.

Продовжуючи аналіз завдань цивільного судочинства, слід погодитися з позицією О.С. Захарової, яка вважає, що завдання цивільного судочинства не вичерпується розглядом і вирішенням цивільних справ в їх галузевому значенні. На її думку, значна частка земельно-правових спорів вирішується у по-

рядку цивільного судочинства, але вони за своїм змістом не набувають цивілістичних ознак і – не останньою чергою – внаслідок лише субсидіарного застосування норм ЦК України [6, с. 11-12].

З метою правильного визначення завдань цивільного судочинства необхідно окремо зупинитися на аналізі такого цивільного процесуального явища, як «цивільна справа». Зазначу, що відповідно до ст. 1 ЦПК України завдання цивільного судочинства полягає у розгляді і вирішенні саме цивільних справ, а не самого спору. У зв'язку із цим складно погодитися з позицією С.О. Короеда, який «розгляд і вирішення цивільної справи» ототожнює з «розглядом і вирішенням спору, тобто усунення правового конфлікту» [19, с. 145].

Одна з прогалин ЦПК України полягає у відсутності законодавчого визначення такого найбільш вживаного процесуального поняття, як «цивільна справа». Офіційне визначення поняття «цивільна справа» міститься лише в спільному наказі Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень» № 1092/5/54 від 27.06.2008, в якому під цивільною справою розуміється (для розділів II-III, VI-VIII Інструкції) справа, що розглядається судом за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства, а також справа щодо цивільних, сімейних, трудових, господарських правовідносин, яка розглядається іншими компетентними органами. В Інструкції поняття «цивільна справа» використовується як узагальнююче поняття та охоплює різні види судочинства, а тому запропоноване визначення не відповідає положенням ЦПК України [20].

У п. 1.2.1. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України № 30 від 26.11.2010 міститься визначення терміна «судова справа», під яким розуміються позовні заяви, скарги, матеріали кримінального провадження, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також судові процесуальні документи, що виготовляються судом [21].

У Великому юридичному словнику під «цивільною справою» розуміється будь-яка справа, що розглядається в суді в порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством [22, с. 677]. На мою думку, вказане визначення є найбільш вдалим у

юридичному розумінні та виходить за межі сформульованих у ст. 1 ЦПК України «завдань цивільного судочинства».

Відсутність законодавчого визначення категорії «цивільна справа» не дозволяє повною мірою ототожнювати її з категорією «цивільно-правовий спір». Зважаючи на те, що станом на 2016 р. ст. 1 ЦПК України визначається як базисна, фундаментальна, керівна та процесоспрямовуюча норма для сфери цивільного судочинства, її зміст так і не охоплює всіх відносин, що виникають під час розгляду та вирішення цивільних справ. Наприклад, у ст. 234 ЦПК України міститься законодавче визначення категорії «окреме провадження», під яким слід розуміти вид неповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Проводячи паралелі між ст. 1 та ст. 234 ЦПК України зазначу, що в кожній із цих норм згадується категорія «цивільна справа». Якщо в ст. 1 ЦПК України розгляд та вирішення цивільних справ корелюється із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, то ст. 234 ЦПК України передбачає розгляд цивільних справ для підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. У даній нормі простежується зовсім інше призначення цивільного судочинства. Так, розглядаючи цивільні справи в порядку окремого провадження, суд не вирішує правові спори, а виключно підтверджує наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення особою особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Зазначене вкотре підтверджує помилковість позиції тих науковців, які намагаються ототожнювати категорії «цивільна справа» і «цивільно-правовий спір». На мою думку, категорія «цивільна справа» є узагальнюючою для всіх видів цивільного судочинства незалежно від документа (позовна заява, заява, заява про видачу судового наказу), який обумовлює формування та реалізацію процесуотворюючої функції про-

цесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві.

На продовження висловленої думки слід зазначити, що визначена в ст. 1 ЦПК України мета цивільного судочинства повинна бути виключена з указаної норми та у видозміненому вигляді знайти своє відображення у ст. 3 та 4 ЦПК України.

Як вже було зазначено, у статті 1, 3 та 4 ЦПК України фактично відображена мета цивільного судочинства. Неузгодженість між вказаними статтями полягає у різних предметах судового захисту. Відповідно до ст. 1 ЦПК України предметом захисту є порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави.

У ч. 2 ст. 3 ЦПК України зазначається, що до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси. Про суспільні інтереси не згадується в ст. 1 ЦПК України. Нарешті в ст. 4 ЦПК України визначено, що суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси. Вважаю, що в даному контексті вказані норми позбавлені змістової єдності, а тому потребують нормативної узгодженості.

Дослідивши проблемні питання, пов'язані з визначенням завдань та мети цивільного судочинства, окрему увагу слід приділити способам їх реалізації. Із цією метою детально буде проаналізоване словосполучення зі ст. 1 ЦПК України – «розгляд і вирішення цивільних справ».

Буквальне тлумачення даного словосполучення дає змогу виокремити два його складника – «розгляд цивільних справ» та «вирішення цивільних справ». Розгляд цивільних справ напряму пов'язується із судовим розглядом як стадією цивільного процесу, що включає в себе процесуальну діяльність учасників цивільного процесу, спрямовану на розгляд і вирішення цивільних справ у суді. Проте вирішення цивільних справ є неможливим без здійснення процедури її розгляду. «Вирішення цивільних справ» спрямоване на досягнення позитивного юридичного результату, як-то: усунення правового конфлікту шляхом розв'язання існуючого правового спору; підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

На думку С.О. Короєда, вказівка в завданні цивільного судочинства на «вирішення» означає успішне завершення цивільно-правового спору, тобто остаточне усунення

правового конфлікту між сторонами. Це є можливим, коли порушене право позивача отримало судовий захист, тобто було відновлено чи забезпечило справедливую компенсацію шкоди, або ж коли суд владно підтвердить відсутність між сторонами спірних матеріальних правовідносин і відсутність у позивача права, за захистом якого він звернувся до суду, або ж за наявності спірних матеріальних правовідносин дійшов висновку про незаконність чи недоведеність позовних вимог позивача, захистивши таким чином інтереси відповідача [19, с. 145].

Оригінальне бачення досліджуваної проблематики мають автори науково-практичного аналізу ЦПК України З.В. Ромовська, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська. Вони зазначають, що завданням судочинства у ст. 1 ЦПК України названо «розгляд» та «вирішення» цивільних справ. Однак у численних статтях цього Кодексу вжито лише слово «розгляд», хоча йдеться в них не лише про розгляд справи, а й про її вирішення. Це зауваження стосується, насамперед, ст. 1 ЦПК України, зміст якої викладено так, наче терміни «справедливий», «неупереджений» та «своєчасний» стосуються лише розгляду справи [7, с. 8].

На мою думку, зміст ст. 1 ЦПК України чітко відображає єдність процедури у вигляді «розгляду і вирішення цивільних справ», в якій складно віддати перевагу або процедурі «розгляду», або процедурі «вирішення» цивільних справ. Законодавчо закріплена в ст. 1 ЦПК України конструкція «розгляд і вирішення» повинна сприйматись як поєднання нерозривних та взаємопов'язаних явищ. Заміна словосполучення «розгляд і вирішення» на «розгляд, а також вирішення» дала б змогу дещо розвести зміст даних процедур, проте і вказана пропозиція може призвести до юридичної суперечливості.

З.В. Ромовська, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська пропонують «розгляд справи» вважати процедурною діяльністю, яка має відбуватися на підставі норм ЦПК України. Часова і просторова межа розгляду закінчується виходом суду в нарадчу кімнату. Цей висновок узгоджено зі ст. 195 ЦПК України, відповідно до якої суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Із цього моменту починається вирішення справи судом на базі норм матеріального права, з урахуванням визначеної у цьому Кодексі процесуальної форми. І закінчується воно ухваленням рішення як акту правосуддя.

Продовжуючи свою думку, вказані автори зазначають, що у ст. 1 ЦПК України хоча й розмежовано поняття «розгляд» і «вирішення», водночас відображено єдність процеду-

ри розгляду справи (спору) і застосування норми матеріального права, на підставі якої суд вирішив справу. Автори наполягають, що прикладом нехтування такою єдністю є назва постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009, в якій, до речі, містяться роз'яснення не лише щодо процедури (розгляду), а й щодо вирішення справи, тобто щодо застосування норм ЦК України. Тому назва постанови Пленуму Верховного Суду УРСР від 28.04.1978 «Про судову практику у справах про визнання угод недійсними» мала явні переваги, адже слова «судова практика у справах» засвідчують, що йдеться про застосування судами норм і матеріального, і процесуального законодавства [7, с. 7].

З приводу висловленої позиції та з огляду на положення ЦПК України вважаю, що завдання цивільного судочинства повинні зводитись до застосування словосполучення «розгляд цивільних справ». Слід погодитися, що «вирішення цивільної справи» виступає складником її «розгляду», адже вирішити справу без її розгляду неможливо. У зв'язку із цим назва постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 є правильною незважаючи на те, що у вказаній постанові містяться роз'яснення й стосовно порядку вирішення цивільних справ. Обґрунтування власної позиції підтверджується таким.

Здебільшого ефективність і результативність розгляду цивільної справи проявляється у її безпосередньому вирішенні, що знаходить вираження у закріпленні в ухваленному рішенні суду, яким розв'язується правовий спір або усувається правовий конфлікт. Разом із тим розгляд цивільної справи не завжди завершується ухваленням рішення або судового наказу. Суд, наприклад, вивчивши матеріали цивільної справи, може постановити ухвалу про закриття провадження у справі або залишити заяву без розгляду.

Аналіз положень статей 121 та 122 ЦПК України дає змогу дійти обґрунтованого висновку, що в ряді випадків конкретна цивільна справа підлягає лише розгляду без належного її вирішення.

Так, зокрема, на стадії відкриття провадження у справі її розгляд може трансформуватись у постановлення судом ухвали про залишення позовної заяви без руху у разі недотримання позивачем процесуальних вимог, а саме: 1) недодержання вимог, викладених у ст. 119 ЦПК України, щодо форми та змісту позовної заяви; 2) неподання документа, що підтверджує сплату судового збору; 3) у разі

неподання представником позивача позовної заяви, довіреності або іншого документа, що підтверджує його повноваження; 4) недодержання вимог, викладених у ст. 120 ЦПК України, щодо подання до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї. Залишення позовної заяви без руху можливе також у разі несплати або неправильної сплати позивачем судового збору.

Недотримання позивачем перерахованих вимог під час подачі позовної заяви призводить до настання процесуального юридичного факту – постановлення ухвали про залишення заяви без руху. У разі, якщо позивач не виконає вимоги, перераховані ст. 119 та 120 ЦПК України, або не сплатить суму судового збору, розгляд цивільної справи вважається завершеним, а позовна заява вважається неподаною і повертається позивачеві. При цьому відбувся лише розгляд цивільної справи без ухвалення відповідного рішення.

Частина 3 ст. 121 ЦПК України встановлює й інші підстави для повернення позовної заяви (заяви). Водночас повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви, що позбавляє зазначені підстави ознак категоричності щодо неможливості повторного звернення до суду. Перераховані підстави для повернення позовної заяви мають універсальний характер та поширюються на всі види цивільного судочинства.

Крім викладеного, розгляд цивільної справи може завершитись постановленням судом ухвали про відмову у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК України), тим самим унеможливаючи реалізацію такого завдання цивільного судочинства, як «вирішення цивільної справи». Суд постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі якщо, наприклад, заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства; є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, яка є однією зі сторін у справі, спірні правовідносини не допускають правонаступництва та інші. Відповідно до ч. 7 ст. 122 ЦПК України відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом.

Таким чином, аналіз положень ст. 121 та 122 ЦПК України дозволяє зробити висновок, що цивільна справа може бути судом

лише розглянута, проте не вирішена з огляду на існування вищезазначених процесоперешкоджаючих факторів.

Можливі опоненти можуть заперечувати проти такого висновку, наполягаючи на тому, що суддя, постановляючи ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі, фактично розглянув цивільну справу та вирішив її не на користь позивача. Разом із тим відповідач як можливий потенційний учасник цивільного процесу часто не володітиме інформацією про факт звернення позивача до суду. Як результат, суддя своїми діями виконав вимоги, визначені нормами ЦПК України, проте не вирішив цивільну справу в контексті вирішення цивільно-правового спору шляхом остаточного усунення правового конфлікту між сторонами.

На завершення розгляду дискусійних та проблемних аспектів визначення завдань та мети цивільного судочинства слід зупинитись на питанні щодо доцільності упорядкування норм ЦПК України в контексті досліджуваної проблематики. На мою думку, ст. 1 ЦПК України повинна мати назву «Законодавство про цивільне судочинство», адже дана норма є своєрідним «маяком» та керівним положенням для всієї сфери цивільного судочинства.

Як вже було вище розглянуто, відповідно до ст. 1 ЦПК України одним із завдань цивільного судочинства є своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Статтею 157 ЦПК України визначені часові межі своєчасного розгляду цивільних справ, які по суті є правилами цивільного судочинства. Згадка про те, що цивільне судочинство здійснюється, зокрема, відповідно до ЦПК України, міститься лише в ст. 2 даного Кодексу. Таке розміщення норм у ЦПК України не відповідає загальним вимогам юридичної логіки і, як результат, потребує внесення до ЦПК України відповідних змін.

Висновки

У результаті дослідження проблемних питань, пов'язаних із визначенням завдань та мети цивільного судочинства, мною вносяться конкретні пропозиції теоретичного та законодавчого спрямування.

До завдань цивільного судочинства пропонується відносити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ. У свою чергу мета цивільного судочинства повинна полягати в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів.

Пропозиція законодавчого характеру полягає у зміні черговості розміщення правових норм у ЦПК України.

Чинну статтю 2 ЦПК України «Законодавство про цивільне судочинство» слід розмістити як першу статтю Кодексу.

Чинну статтю 1 ЦПК України пропонується вважати статтю 2 ЦПК України із залишенням назви «Завдання цивільного судочинства». Стосовно ж змісту даної норми пропонується два такі її варіанти.

Перший – «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів».

Другий – «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ».

Пропозиція у вигляді двох варіантів ст. 2 ЦПК України свідчить про диспозитивний характер ініціатив законодавчого характеру. Вважаю, що сформульовані в даній статті пропозиції знайдуть належну увагу та оцінку, як з боку науковців, так і з боку суб'єктів законодавчої ініціативи.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов., ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
5. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000. – Т. 1. – 1040 с.
6. Захарова О.С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми [Електронний ресурс] / О. С. Захарова // Адвокат. – 2009. – № 11. – С. 10–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/adv_2009_11_1.pdf
7. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 600 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr/>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції Укра-

їни (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

11. Про затвердження Кодексу суддівської етики: рішення XI з'їзду суддів України від 22.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MUS19826.html

12. Звіти про стан здійснення судочинства в Україні за 2015 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>

14. В.Гройсман ініціює кардинальне оновлення суддівського корпусу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/news/Topnovyna/117744.html>

15. Про звільнення суддів : Постанова Верховної Ради України від 12.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/787-19>

16. Столичний законник «зачинив» у своєму кабінеті більш ніж тисячу справ, перебивши громадянам шлях до правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/8196-kolektiv_darnickogo_raysudu_mkieva_ne_vitrimav_znuschankoll.html

17. Колектив Дарницького райсуду м. Києва не витримав «знуцань» законника [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/8196-kolektiv_darnickogo_raysudu_mkieva_ne_vitrimav_znuschankoll.html

18. Про залишення без задоволення скарги судді Корольовського районного суду м. Житомира Галасюка Р.А. на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 5 квітня 2012 року : рішення Вищої ради юстиції рішення № 1226/0/15-12 від 18.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/content/act/1226_18.12_2012_pdf

19. Короєд С.О. Усунення правового конфлікту як основне завдання цивільного судочинства та критерій оцінки його ефективності / С.О. Короєд // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовтня 2013 р.). Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 143–147.

20. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України № 1092/5/54 від 27.06.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08>

21. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : рішення Ради суддів України № 30 від 26.11.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapsds/>

22. Большой юридический словарь / [авт.-сост. В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова и др.]; под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – М.: Инфра-М, 2003. – 704 с.

В статье в теоретическом и практическом аспектах исследовано соотношение задач и цели гражданского судопроизводства. Определены проблемные стороны использования словосочетания «рассмотрение и разрешение гражданских дел» для обозначения задач гражданского судопроизводства. Особое внимание уделено раскрытию содержания понятия «гражданское дело». Сформулированы предложения по внесению изменений в Гражданский процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, задачи гражданского судопроизводства, цели гражданского судопроизводства, гражданское дело, процессуальные юридические факты, рассмотрение гражданских дел.

In an article the ratio of tasks and goals of civil justice have been investigated in the theoretical and practical aspects. Problematic aspects of using the phrase «the consideration and resolution of civil cases» have been identified to describe the tasks of civil proceedings. Particular attention is paid to the disclosure of the content of the concept of «civil case». Suggestions on amendments to Code of Civil Procedure of Ukraine have been formulated.

Key words: civil procedure, tasks of civil proceedings, goals of civil proceedings, civil case, procedural legal facts, civil investigation.

